

Mõned märkused küüditamise sõna ajaloo kohta

Raimo Raag*

Ühes hiljuti Tunas ilmunud kirjutises võtab Eesti Mälu Instituudi teadur Aivar Niglas vaatluse alla sõna *küüditamine* jõudmise eesti keelde ja väidab, et selle „algvorm on „küüt“, mis omakorda tuli eesti keelde rootsi keelest Rootsi võimu ajal 17. sajandi esimesel poolel seoses riikliku kullerposti ja reisijateveo korra kehtestamisega“, kusjuures „suur hulk sõitmisega seotud ja ühtlasi ka postiteenistuses kasutatud sõnadest moodustati rootsi keeles sõna *skjuts* [šüts] (ka *skjus*, *skiuut*, *skjut*, *skiuts*) abil: *skjuts* tõld, vanker, varustus; *skjutsa* – sõitma; *skjutshäst* – postihobune; *skjutshåll* – distants kahe postijaama vahel, postijaam; *skjutsstation* – postijaam; *skjutspengar*, *skjutspenning* – sõiduraha; *skjutsbonde*, *skjutskarl* – kutsar“. Aivar Niglas väidab, et teised Rootsi riigis elavad rahvad võtsid sõna *skjuts* oma keeltesse üle. Sõna laenamisel olevat sõnaalguline š-häälik säilinud keeltes, milles š-häälik oli olemas (baltisaksa ja läti keeles), kuna aga läänemeresoome keeltes (soome, isuri, karjala ja eesti keeles), milles š-häälikut ei tuntud, muutus š *k*-ks, välja arvatud liivi keeles „kus ilmselt läti keele mõjul kasutati ka š-d“. ¹ Tahaksin neid väiteid kommenteerida ja täpsustada.

Metodoloogiline märkus

Esimene kommentaar Aivar Niglase arutluskäigu kohta on metodoloogiline ja põhjanev. Eesti sõna päritolu selgitades lähtub Niglas rootsi sõna praegusest hääldusest, mitte – nagu peaks – sõna laenamise aegsest hääldusest. Tänapäeva rootsi keele š-häälik on nimelt hilistekkeline. 17. sajandil hääldati häälikuühendeid *skj*, *stj*, *kj*, näiteks sõnades *skjorta* 'särk', *stjärna* '(taeva)täht', *kjol* 'seelik', nii nagu neid kirjutati, s. t. igat häälikut või kirjatähte eraldi artikuleerides; et kirjas esines tol ajal *j*-i asemel enamasti *i*, ei muuda asja. Niisiis kajastab nende (ja paljude teiste) rootsi keele sõnade praegune kirjakuju sajanditetagust hääldust. Rootsi kirjakeelele aluseks olevates murretes Mälari järvega külgnevatel aladel muutus š-hääldus üldiseks 18. sajandil, kuid nagu ilmneb muu hulgas rootsi 18. sajandi viimase kümnendi ja 19. sajandi alguse keealastest kirjutistest, võidi siis veel kõne all olevaid häälikuühendeid pidulikmates seostes hääldada mitte š-na, vaid igat häälikut eraldi.² See tähendab, et siis kui rootsi sõna eeldatavasti laenati eesti, liivi, soome, karjala, isuri, läti ja baltisaksa keelde (17. sajandi esimesel poolel), hääldati see sõnaalgulise häälikuühendiga *ski-* või *skj-*.³ Aivar Niglase seletus š-hääliku säilimise kohta neis keeltes, milles häälik oli juba olemas (baltisaksa ja läti keeles), ja muutumisest *k*-ks neis keeltes, kus š-d ei olnud (soome, isuri, karjala ja eesti keeles), on niisiis keealooliselt vale.

Eelnevast tulenevalt kerkib küsimus, kuidas tekkisid *küüdi*-sõna š-lised kujud baltisaksa, läti ja liivi keeles. Liivi sõna osas peab Aivar Niglase väide paika, et see on laen läti keelest. Liivi keeles

* Raimo Raag (1953), PhD, Uppsala ülikool, Institutionen för moderna språk, Box 636, SE-751 26 Uppsala, Raimo.Raag@moderna.uu.se

¹ A. Niglas. Kuidas küüditamise sõna eesti keelde jõudis. – Tuna 2017, nr. 1 (74), lk. 24–35, siin lk. 24.

² E. Wessén. Svensk språkhistoria I. Ljudlära och ordböjningslära. Åttonde upplagan. Stockholm, 1965, lk. 160; G. Pettersson. Svenska språket under sjuhundra år: En historia om svenskan och dess utforskande. Lund, 2005, lk. 155, 202.

³ Lisaks soome, isuri, karjala ja eesti keelele esineb küüt-sõna *k*-line sõnakuju ka vadja keeles, kusjuures seda peetakse laenatuks isuri keelest, vt. L. Posti. Vatjan kielen Kukkosin murteen sanakirja. Toim. S. Suhonen. (Lexica Societatis Fenno-Ugricae XIX.) Helsinki, 1980, lk. 210; D. Tsvetkov. Vatjan kielen Joenperän murteen sanasto. Toim. J. Laakso. (Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXV.) Helsinki, 1995, lk. 133–134.

pole sõnaalguline š-häälik algupärane, vaid esineb ainult hilistes läti laenudes.⁴ Liivi keele *škūt* 'Vorspann, Schüsse' (rakend, küüthobune) ja vastavat verbi peetaksegi hiliste läti laenude hulka kuuluvaks.⁵ Liivi keele sõna *škūt* ja läti keele sõna *škūtis* omavaheline häälikuline ja tähenduslik ühtesobivus ei räägi sellele vastu.

Läti keele sõna *škūtis pajūgs, brauciens* (küüdivanker, sõit) areng on olnud teine. Läti etümoloog Konstantīns Karulis peab sõna rootsi keelest laenatuks 17. sajandil pärast 1632. aasta postiveo korralduse väljaandmist, kuid seda, miks läti keele sõna algab š-ga, ta ei selgita.⁶ Kui rootsi keele sõna *skiuts* võeti läti keelde üle, tuli see mugandada läti keele häälikusüsteemile. Mugandamisel muutus *k* järgneva *i-* või *j*-hääliku mõjul *ī*-ks (s.t. palataliseeritud *k*-ks) ning selle tulemusena tekkinud ühend *sk* muutus *šk*-ks. Nagu Jānis Endzelīnsi läti keele grammatikast selgub, on selline häälikuline areng läti keelele omane.⁷ Paralleeli võib leida alamsaksa keelest üle võetud laenudega, näiteks sõnaga *schillink, schilli(n)c* '(rahaühik) killing'. Alamsaksa keele kirjaipildi *sch* hääldati *sk*-na, mis hiljem muutus *š*-ks või *s+ch*-ks [sx]⁸. Läti keeles sai alamsaksa keele sõna mugandamise tagajärjel kuju *škiliņš, škiliņģis* ja *škiliņa*.⁹ Eesti keeles toimus alamsaksa keele sõna mugandamine teisiti: sõnaalgulise konsonantühendi esimene häälik kadus ja järele jäi *k*: *killing*.¹⁰ Eesti keele *killing*-sõna sõnaalguline *k* kajastab laenuandja keele varasemat hääldust.

Baltisaksa keele sõna *Schüsse* 'Vorspann' (rakend) on mõneti keerulisem juhtum. Sõna hääldati Valentin Kiparsky väitel [šisa] ja see olevat rootsi keelest laenatud, lähtesõnaks *skjuts* 'Personenpost; Wagen; Reisegelegenheit; Fahrt',¹¹ 'reisijatevedu; tõld; reisivõimalus; sõit, reis'. Kiparsky oletab, et sõna laenamisel on rootsi keele sõna kirjaipilt mänginud suuremat osa kui hääldus, sest rootsi keele sõna häälikuline kuju on baltisaksa murdes muutunud tundmatuseni.¹² Küllap oli talle tundmatu rootsi keele sõna samatähenduslik variant *skjuss* (millest lähemalt allpool), mis sobib häälikuliselt baltisaksa keele sõnaga paremini kokku kui *skjuts*. Pealegi võis rootsi keele sõna tekitada baltisakslastes assotsiatiivse seose saksa keele nimisõna *Schieß* ja vastava verbiga *schießen*. Nende tähendus on vendade Jacob ja Wilhelm Grimmi sõnaraamatu järgi vastavalt 'giebel; der schiesz von einer schnellen bewegung' (katuseviil; kiire liikumise tekitatud

⁴ L. Posti. Grundzüge der livischen Lautgeschichte. (Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia LXXXV.) Helsinki, 1942, lk. 139–140.

⁵ L. Kettunen. Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung. (Lexica Societatis Fenno-Ugricae V.) Helsinki, 1938, lk. 396; S. Suhonen. Die jungen lettischen Lehnwörter im Livischen (Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia 154). Helsinki, 1973, lk. 213.

⁶ K. Karulis. Latviešu etimoloģijas vārdnīca divos sējumos. II. P–Ž. Rīga, 1992, lk. 359. Karulis mõtleb postiveo korralduse all kindlasti Riia kaupmehe Jacob Beckeri 28. septembril 1632 Tartus trükitud postimäärust (PostOrdnung). Becker, kellele oli 1631. aastast usaldatud Tartu ülikooli trükikoja juhtimine, oli omal kulul palganud postiratsanikke, kes pidasid korrapäraselt postiühendust Tartu, Riia ja välismaa vahel, ning taotles augustis 1632 Tallinna raelt luba korraldada postiühendust ka Tallinna ja Tartu vahel (vt. F. Puksov. Tartu ja Tartu-Pärnu rootsiaegse ülikooli trükikoda. (Akadeemilise Kirjandusühingu toimetised IX.) Tartu, 1932, lk. 19; J. Bleyer. Postiajaloolisi katkendeid Rootsi ajastust, seoses Eesti- ja Liivimaaga. – Eesti-Rootsi posti juubeli album 1636–1936. Tallinn, 1936, lk. 29–74, siin lk. 57–58).

⁷ J. Endzelin. Lettische Grammatik. Riga, 1922, lk. 125, 138.

⁸ R. Peters. Mittelniederdeutsche Sprache. – J. Goossens (Hg.). Niederdeutsch: Sprache und Literatur. Eine Einführung, 1: Sprache. Neumünster, 1973, lk. 99; A. Lasch. Mittelniederdeutsche Grammatik. Halle, 1914, lk. 173–174; [x] on rahvusvahelises foneetilises tähestikus helitu velaarise frikatiivi märk.

⁹ J. Sehwers. Die deutschen Lehnwörter im Lettischen. Zürich, 1918, lk. 56, 98, 162; J. Sehwers. Sprachlich-kulturhistorische Untersuchungen vornehmlich über den deutschen Einfluss im Lettischen. (Slavistische Veröffentlichungen 4.) Berlin, 1953, lk. 132; S. Jordan. Niederdeutsches im Lettischen. Untersuchungen zu den mittelniederdeutschen Lehnwörtern im Lettischen. (Westfälische Beiträge zur niederdeutschen Philologie 4.) Bielefeld, 1995, lk. 101; J. Viikberg. Alamsaksa laensõnad eesti keeles; <http://www.eki.ee/dict/asl/index.cgi?Q=killing&F=M&C06=en>, vaadatud 7.11.2017.

¹⁰ H. Liin. Alamsaksa laensõnad 16. ja 17. sajandi eesti kirjakeeles. Väitekirja filoloogiakandidaadi teadusliku kraadi taotlemiseks. [Käsitöö.] Tartu, 1968, lk. 96–97, 216–217. Et eesti keele vanemates alamsaksa laensõnades on *k*, mis lähtub alamsaksa keele *sk*-st, mainib ka A. Lasch. Mittelniederdeutsche Grammatik. Halle, 1914, lk. 174.

¹¹ V. Kiparsky. Fremdes im Baltendeutsch. (Mémoires de la Société Néo-Philologique de Helsingfors XI.) Helsinki, 1936, lk. 133.

¹² V. Kiparsky. Fremdes im Baltendeutsch, lk. 209.

hoog) ja 'sich oder etwas schnell fortbewegen, hervorspringen, fortschnellen, geschosse schleudern'¹³, 'kiiresti edasi liikuma, üles hüppama, edasi kiirustama, laske tulistama'. Assotsiatiivne seos rootsi keele *skjuts* ja saksa verbi *schießen* vahel seletaks, miks rootsi keele *skjuts* sõnaalguline häälikuühend *skj-* muutus baltisaksa keeles š-ks, kirjaipildis *sch-*. Baltisaksa keele grafeemi ü kohta seletab saksa dialektoloog Walter Mitzka, et selle hääldus võis olla lühike või pikk *i* ja et alles hilisemal ajal hakati (ülem)saksa kirjakeele ja selle kirjaipildi mõjul seda hääldama ü-na. Aga kuna baltisaksa keele sõna *Schießpferd* (küüthobune) pärinevat „ammusest Rootsi ajast“ ja et sellise häälikulise kuju ja tähendusega sõna saksa kirjakeeles puudub, ei toimunud *i*-vokaali uusaegne labialisatsioon (ü-ks).¹⁴

Rootsi sõna *skjuts* hääldus

Teine kommentaar Aivar Niglase kirjutise kohta puudutab tema poolt esitatud rootsi sõna *skjuts* häälduse märkimist kujul [šüts]. See märkimisviis läheb vokaali osas märgist mõnevõrra mööda ja pole ka sõnalõpulisel konsonantühendi osas päris täpne. Et need küsimused on edasise teemaarenduse seisukohast olulised, tuleb peatuda mõnedel rootsi ja eesti keele hääldusseikadel.

Kirjatäht *u* tähistab rootsi sõnas *skjuts* vokaalfoneemi /u/ lühikest allofooni, mida hääldatakse ümara torutatud keskkõrge tagapoolse keskvokaalina.¹⁵ Eesti keele /ü/ on seevastu ümar kõrge eesvokaal.¹⁶ Paremini sobiks rootsi lühikest /u/-d tähistama hoopis eesti /õ/. Eesti /õ/ on ümardamata keskkõrge kuni kõrge tagavokaal.¹⁷ Järelikult on lühikese rootsi /u/ hääldus kahe artikuloorse omaduse, keeleselja kõrgusastme ja tagapoolsuse poolest lähedasem eesti /õ/ hääldusele kui /ü/-le; tagavokaal ja tagapoolne keskvokaal on kahtlemata häälduselt teineteisele lähedasemad kui eesvokaal ja tagapoolne keskvokaal.

Kui rootsi keele lühike /u/-vokaal on keskkõrge tagapoolne keskvokaal, siis sama vokaali pika allofooniga, näiteks sõnas *skjul* 'kuur, sara', on lugu teine. Rootsi keele häälikusüsteemi iseloomulikke jooni on, et ühe ja sama vokaalfoneemi lühikesed ja pikad allofoonid erinevad üksteisest keeleselja kõrgusastme, vahel ka keeleselja ees- ja tagapoolsuse poolest.¹⁸ Rootsi /u/-vokaali pikk allofoon on artikuloorsete omaduste poolest ümar keskkõrge eesvokaal.¹⁹ Seda häälikut võibki eestlane tajuda pika ü-na.²⁰ Et aga sõna *skjuts* hääldatakse lühikese /u/-ga, olnuks õigem kasutada selle häälduse märkimiseks ü asemel eesti õ-d.

Enne kui edasi minna, teeksin veel ühe täpsustuse rootsi sõna *skjuts* häälduse kohta. Paljud rootsi keelt emakeelena kõnelevad isikud ei häälda *ts*-i sõnas *skjuts* konsonantühendina, vaid pika *s*-ina. Kahe häälduse võimalust kajastabki näiteks Rootsi Akadeemia avaldatud kahekõiteline tä-

¹³ Deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm Band 15. Neunter Band, Schiefeln–Seele. München, 1984, v. 29–31; http://woerterbuchnetz.de/cgi-bin/WBNetz/wbgui_py?sigle=DWB&mode=Vernetzung&lemid=GS07872#XGS07872, vaadatud 08.11.2017. Sõnaraamatu esitrüki 9. köide ilmus Leipzgis 1899.

¹⁴ W. Mitzka. Studien zum baltischen Deutsch. (Deutsche Dialektgeographie XVII.) Marburg, 1923, lk. 22–23.

¹⁵ B. Malmberg. Svensk fonetik. Lund, 1971, lk. 66; C.-C. Elert. Allmän och svensk fonetik. Stockholm, 2000, lk. 26, tabel 4:1. Torutatud vokaali hääldamisel surutakse huuli kokku ja ettepoole. Rahvusvahelise Foneetikaühingu (IPA) tähestikus on selle sümbol [ø].

¹⁶ A. Eek. Eesti keele foneetika I. Tallinn, 2008, lk. 52.

¹⁷ A. Eek. Eesti keele foneetika I, lk. 53.

¹⁸ Näitlikult esitatud teoses C.-C. Elert. Allmän och svensk fonetik, lk. 31, joonis 5:1. Eesti keele eri kestusega vokaalidel sellist erinevust ei esine, vt. E. L. Asu, P. Lippus, K. Pajusalu, P. Teras. Eesti keele hääldus. (Eesti keele varamu II.) Tartu, 2016, lk. 19, joonis 2.1.

¹⁹ B. Malmberg. Svensk fonetik, lk. 65; C.-C. Elert. Allmän och svensk fonetik, lk. 28. Rahvusvahelise Foneetikaühingu (IPA) tähestikus on selle sümbol [y̥]. Viidatud teose lk-1 49–50 kirjeldab Claes-Christian Elert lühidalt nii vokaalfoneemi /u/ ajalugu põhjagermaani keeltes kui selle pikkade ja lühikeste allofoonide häälduslikku varieerumist rootsi keelealal.

²⁰ Väide kehtib vähemalt Rootsi eestlaste kohta. Seda kinnitavad nende eesti keelest registreeritud rootsi laensõnad stüüga 'väike maja, tare; suvila' (rootsi keeles stuga) ja küülspetspenna 'pastapliiats' (rootsi keeles kulspetspenna), vt. R. Raag. Lexical Characteristics of Swedish Estonian. (Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Uralica et Altaica Upsaliensia 13.) Uppsala 1982, lk. 78. Neist sõnadest on stüüga just sellise kirjakuju kasutatud ka Rootsi eestlaste trükistes, näiteks Ilmar Talve romaanis „Ainult inimene“ (Göteborg, 1948, lk. 238). Talve elas aastail 1945–1959 Rootsis.

napäeva rootsi keele sõnaraamat, kus *skjuts* hääldus esitatakse kujul [ʃu(t)s].²¹ Sellele, et mõlemad hääldused esinesid juba 17. sajandi rootsi keeles, osutavad arvukad tollaegsed kirjakujud, millest mõned olid *t*-ga ja teised *t*-ta, näiteks *skjuss*, *skiuss*, *skusz*, *skjuts*, *skiutts*.²²

See täpsustus on vajalik, sest Aivar Niglase artikli sissejuhatusest jääb mulje, nagu peaks autor eesti sõna *küüt* rootsikeelseks lähtesõnaks *skjuts* (vt. tsitaati käesoleva kirjutise alguses). Kui kõrvutada eesti sõna *küüt* rootsi sõnaga *skjuts* ning teada, et viimast hääldati (ligikaudu) *skjōts* või *skjōss*, tekib tahes-tahmata küsimus, kuidas võis *skjōts* või *skjōss* omandada eesti keeles kuju *küüt*. See on ebatõenäoline. Sõnaalgulised konsonandid ei valmista küll probleemi. Nagu teisteski läänemeresoome keeltes algas silp eesti keeles algselt ainult ühe konsonandiga. Kui võõrkeelest üle võetud sõna algas mitme konsonandiga, sobitati see eesti keele fonotaktilistele reeglitele vastavaks selliselt, et järele jäi ainult üks konsonant, üldjuhul viimane. Selle nähtuse kohta on eesti keele vanemas laenulises sõnavaras arvukalt näiteid.²³ Aga kuidas võis lühike rootsi keele vokaal /u/ muutuda eesti keeles pikaks ü-ks? See häälikuline sobitus on väheusutav. Niisamuti *s* kadu sõnalõpulisel konsonantühendis *ts*, nii et eesti keeles jäi järele ainult *t*: selline häälikumuutus laensõna kohanemisel oleks eesti keele ajaloo erandlik, kui mitte enneolematu.²⁴ Eesti keeles oli (ja on) konsonantühend *ts* sõna lõpus küllalt tavaline, ka vanemas laenulises sõnavaras, nagu näitavad sellised sõnad nagu *mets*, *ots*, *vats*, *väits* ja *suits*, millest vähemalt *mets* on vana laensõna, võib-olla ka *ots*.

Kas *skjuts* või *skjut*?

Alles Aivar Niglase artikli kokkuvõtetest selgub, et autor peab lähtesõnaks hoopis rootsi sõna *skjut*: „[*küüt*] tuli eesti keelde 17. sajandi alguses rootsikeelsest sõnast *skjut* (vedu, sõit)“²⁵, „[*k*] üüditamine is a Swedish loanword derived from the Swedish word *skjut* meaning conveyance, passage“²⁶, „*küüditamine* on rootsi laensõna, mis on tuletatud sõnast *skjut* tähenduses vedu, sõit“. Ilmselt ajab Aivar Niglas segi kahe rootsi sõna, *skjuts* ja *skjut*, kirjakujud ja tähendused.

Rootsi keele ajaloolise sõnaraamatu SAOB (vt. viidet 22) andmeil on sõnal *skjuts* viis põhitähendust: 1. 'lõök, müks, tõuge', 2. '(hobuse või veokiga) vedamine, küütamine, küüt', 3. 'küüdiks kasutatavad hobused või veokid', 4. 'küüditasu', 5. 'pidurdamata sõit, eriti suuskadel mäest otse alla'. Nagu SAOB-st selgub, käibivad rootsi kirjakeeles tähendused 2 ja 4 alates 17. sajandist ja tähendus 3 alates 16. sajandist; teised tähendused on hilisemad.²⁷ Teise sõna, s.t. *skjut* kohta võib SAOB-st lugeda, et selle tähendus on 'küüthobune', liitsõna laiendsõnana ülekantud tähenduses ka 'mära', ning et sõna esines juba vanarootsi keeles.²⁸ Sõna olemasolu vanarootsi keeles (s.t.

²¹ Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien. M–Ö. Stockholm, 2009, s.v. *skjuts*. *ʃ* on selles sõnaraamatus rootsi keele š-hääliku foneetiline märk ja u tähistab /u/-häälikut.

²² Ordbok över svenska språket, utgiven av Svenska Akademien, 26. Lund, 1971, veerg S 4275; <https://www.saob.se/artikel/?seek=skjuts&pz=1>; vaadatud 28.08.2017. See rootsi keele sõnaraamat, mille tavalühend on SAOB, sisaldab rootsi keele sõnade kirjakuju, käänamise-pööramise ja tähendus(t)e muutusi 1521. aastast meie päevini (rohketes näidetega, kaasa arvatud iga tähenduse esmakordne kasutus). Täsbu meele pidada, eriti sõna või tähenduse esmakordse kasutuse aasta puhul, et SAOB andmed kajastavad kirjakeelt (valikuliselt ka kätsi kirjutatud tekste), mitte kõnekeelt. Kõnekeeles oli sõna üldjuhul kasutusel varem kui kirjakeeles.

²³ Vt. näiteks A. Kask. Eesti keele ajalooline grammatika I. Häälikulugu. Teine trükk. Tartu, 1972, lk. 26; H. Liin. Alamsaksa laensõnad 16. ja 17. sajandi eesti kirjakeeles, lk. 77–81; L. Vaba. Uurimusi läti–eesti keelesuhetest. Tallinn–Tampere, 1997, lk. 403–404; M. Must. Vene laensõnad eesti murretes. Tallinn, 2000, lk. 491–492; R. Blokland. The Russian Loanwords in Literary Estonian. (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 78.) Wiesbaden, 2009, lk. 338–339.

²⁴ Vt. näiteks A. Kask. Eesti keele ajalooline grammatika I, lk. 95; L. Vaba. Uurimusi läti–eesti keelesuhetest, lk. 410; M. Must. Vene laensõnad eesti murretes, lk. 501; R. Blokland. The Russian Loanwords in Literary Estonian, lk. 348.

²⁵ A. Niglas. Kuidas küüditamise sõna eesti keelde jõudis, lk. 36.

²⁶ A. Niglas. How the Word *küüditamine* (meaning deportation) Found its Way into the Estonian Language. – Tuna 2017, nr. 1 (74), lk. 158.

²⁷ Ordbok över svenska språket, 26, veerud S 4275–4282; <https://www.saob.se/artikel/?seek=skjuts&pz=1>; vaadatud 28.08.2017.

²⁸ Ordbok över svenska språket, 26, veerg S 4197; <https://www.saob.se/artikel/?seek=skjut&pz=2>; vaadatud 28.08.2017.

veelgi varasematel aegadel) kinnitab Knut F. Söderwalli keskaja rootsi (ehk rootsi keele ajaloo perioodiseeringu järgi vanarootsi) keele sõnaraamat: *skiut*, *skiuut* 'küüdiks kasutatav hobune', *skiuts häster* 'küüdiks kasutatavad hobused'.²⁹ Elof Hellquisti rootsi keele etümoloogilisest sõnaraamatust selgub veel, et see sõna hääldati pika *u*-ga (*skiüt*).³⁰ Et aga *skjut* hääldatakse pika /*u*-ga, mille sobivaks häälikuliseks vasteks eesti keeles on ü (vt. eespool), ja lõpeb *t*-ga, on tõenäoline, et eesti *küüt* pärineb rootsi keele sõnast *skjut* 'küüthobune; (ülekanud tähenduses) mära'. Seda väidetaksegi „Eesti etümoloogilises sõnaraamatus“.³¹ Et ei sõna *küüt* ega vastavad verbid *küütima* '(küüdimehena) sõidutama; vedama toimetama; kedagi vägisi, sunniviisil kuhugi toimetama'³² ja *küüditama* 'vedama, sõidutama, küütima; kedagi vägisi, sunniviisil ära viima, ebaseaduslikult välja saatma v. ümberasustama, deporteerima'³³ ei esine eesti keele varasimates kirjapanekutes, jääb täpsustamata sõna *küüt* eesti keelde tuleku aeg: kas see toimus juba vanarootsi perioodil (nagu väidavad „Eesti etümoloogilise sõnaraamatu“ autorid) või alles seoses küüdi- ja postiveokorra sisseviimisega Eesti- ja Liivimaal 17. sajandi esimesel poolel (nagu väidab Aivar Niglas). Häälikuajaloo seisukohast on mõlemad tulekuajad võrdselt võimalikud. Vaekausi viimase tulekuaja kasuks langetab ehk ajalooline taust: Rootsi riigivõimu poolt alates 1630. aastatest sisse viidud kullerposti ja reisijateveo korraldus.

Rootsi *skjuts*-sõnade tähendused

Edasi peab veel täpsustama rootsi keele nimisõna *skjuts*, vastava verbi *skjutsa* ja mõnede *skjuts*-esiosisega liitsõnade tähendusi, mida Aivar Niglas esitab Otto Hoppe ja Carl Auerbachi 1919. aastal ilmunud rootsi-saksa taskusõnaraamatule viidates.

Esiteks *skjuts*, mille tähendus Aivar Niglase väitel on 'töld, vanker, varustus'. Kui kahe esimese tähendusega võib nõustuda, siis jääb arusaamatuks, kust on Niglas saanud tähenduse 'varustus'. Hoppe ja Auerbachi sõnaraamatust seda ei leia, kui mitte äärmise heatahtlikkuse juures selleks pidada nende sõnaraamatus antud rootsi nimisõna *skjuts* saksakeelset vastet „Equipage“³⁴, mille tähendus saksa keeles aga on 'elegante Kutsche'³⁵, 'elegantne töld'. Nagu eespool nägime, ei tähenda rootsi sõna *skjuts* ega ole kunagi tähendanud 'varustust'.³⁶ Oletan, et Aivar Niglas ajab saksa sõna *Equipage* segi sõnaga *Equipierung*. Selle tähendus on 'Ausrüstung, Ausstattung'³⁷, s. t. 'varustus, sissesead'. Rootsi *skjuts*-sõnasse see sõna kuidagi ei puutu.

Teiseks ei tuleks verbi *skjutsa* saksakeelset vastet 'fahren' eesti keelde tõlkida ainult verbiga 'sõitma', kindlasti oleks pidanud lisama saksa verbi teise tähenduse 'sõidutama, küütima': „mit einem Fahrzeug befördern, an einen bestimmten Ort transportieren“³⁸, 'sõidukiga viima, teatud kohta transportima'. Teine tähendus on antud kontekstis see, mis asjasse puutub. On ikka vaks vahet, kas sõidetakse või sõidutatakse.

Kolmandaks tahan kommenteerida mõne Aivar Niglase nimetatud *skjuts*-esiosisega liitsõna tähendust: *skjutshäst* – postihobune; *skjutshäll* – distants kahe postijaama vahel, postijaam; *skjutspengar*, *skjutspenning* – sõiduraha; *skjutsbonde*, *skjutskarl* – kutsar.³⁹ Nimetatud tähendused pole

²⁹ K. F. Söderwall. Ordbok Öfver svenska medeltids-språket II. Lund, 1891–1900, lk. 378.

³⁰ E. Hellquist. Svensk etymologisk ordbok. Lund, 1922, lk. 739; <http://runeberg.org/svety/0827.html>; vaadatud 28.08.2017. Niisamuti sõnaraamatu hilisemates trükkides 1948 ja 1980. Vanarootsi periood hõlmab rootsi keele ajaloos ajavahemikku 1225–1526; aastaarvud on mõistagi ligikaudsed.

³¹ I. Metsmägi, M. Sedrik, S.-E. Soosaar. Eesti etümoloogiline sõnaraamat. Tallinn, 2012, lk. 216.

³² Eesti keele seletav sõnaraamat 2, Tallinn, 2009, lk. 771.

³³ Eesti keele seletav sõnaraamat 2, lk. 764.

³⁴ O. Hoppe, C. Auerbach. Schwedisch-deutsches Wörterbuch. Svensk-tysk-ordbok. Dritte Auflage. Tredje upplagan. Stockholm, 1919, lk 283: *skjuts* 1. (ekipage) Equipage f, Wagen m. 2. (skjutsning) Fahr-, Reise|-gelegenheit f. 3 (gästgivareskjuts) Personenpost f. Åka ~ (ugf.) mit der Post fahren. 4. (fart) Fahrt f.; *skjutsa* tr fahren; <http://runeberg.org/hoppe/0289.html>; vaadatud 28.08.2017.

³⁵ Duden on-line: <https://www.duden.de/rechtschreibung/Equipage>; vaadatud 30.08.2017.

³⁶ Ordbok över svenska språket, 26, veerud S 4275–4282; <https://www.saob.se/artikel/?seek=skjuts&pz=1>; vaadatud 28.08.2017.

³⁷ Duden on-line: <https://www.duden.de/suchen/dudenonline/Equipierung>; vaadatud 30.08.2017.

³⁸ Duden on-line: <http://www.duden.de/rechtschreibung/fahren>; vaadatud 30.08.2017.

³⁹ A. Niglas. Kuidas küüditamise sõna eesti keelde jõudis, lk. 24.

põhimõtteliselt valed, kuid kas mingil moel vildakad või ebatäpsed. Vildakus avaldub sõna *skjuts-håll* puhul. Selle sõna põhitähendus on 'küüdikohustus, kohustus pidada hobuseid küüdiks valmis ja toimetada reisijaid edasi', kuid seda kasutati ka muudes tähendustes: 'küüdimehe valvekord', 'teatud koha kõik küüdikohustusega mehed', 'teatud koha kõik küüthobused', 'koht (kõrts vms.), kus puhata ja ja küüthobuseid vahetada', 'vahemaa kahe küüti vahendava koha vahel'.⁴⁰ Siin oleks pidanud lisaks andma vähemalt sõna põhitähenduse, milleks on 'küüdikohustus'. Vale on sõna *skjutspenning* tähenduse avamine; see ei ole igasugune 'sõiduraha', vaid 'küüditasu, küüdi eest makstav raha'.⁴¹ Omaette probleem kerkib siis, kui tõlkida liitsõna täiendsõna *skjuts* rootsi sõnaga *post*, nagu *skjutshäst* 'postihobune'. See on käesoleval juhul ebatäpne tõlge, sest *skjutshäst* ei tähista rootsi keeles postiveoks, vaid reisijate veoks, küüdiks kasutatavat hobust.⁴² Täpne eestikeelne vaste on 'küüthobune' või 'küüdi hobune'. Posti edasitoimetamiseks kasutatava hobuse nimetus on rootsi keeles *posthäst*, mida SAOB andmeil on rootsi kirjakeeles kasutatud 1556. aastast saadik.⁴³ Et reisijatevedu ja posti edasitoimetamine sageli käisid käsikäes, pole selline vahetegemine siiski alati võimalik ega mõttekas, aga kui rootsi keeles tehakse vahet küüthobuse ja postihobuse vahel, siis tuleks seda rootsi keele sõna tõlkimisel arvestada. Päril täpne pole ka *skjutsbonde*, *skjutskarl* eestikeelne vaste 'kutsar'. Sellele peaks teiseks vasteks lisama 'küüdimees' ja *skjutsbonde* kohta võiks täpsuse huvides veel märkida, et tegemist oli talupojaga, kes täitis küüdimehe kohuseid⁴⁴; *skjutskarl* ei pruukinud tingimata olla talupoeg, vaid oli sageli mõni talusulane⁴⁵.

Sedalaadi vigu ja vääratusi, millest eespool on olnud juttu, aidanuks vältida korralike sõnaraamatute kasutamine ja kindlasti mõne keeleajaloolase konsulteerimine. Rootsi sõnade tähenduste otsimine kolmanda, praegusel juhul saksa keele kaudu juhib kergesti eksiteele.

⁴⁰ Ordbok över svenska språket, 26, veerg S 4271 https://www.saob.se/artikel/?seek=skjutsh%C3%A5ll&pz=1#U_S4117_197627; vaadatud 28.08.2017.

⁴¹ Ordbok över svenska språket, 26, veerg S 4292; https://www.saob.se/artikel/?seek=skjutspenning&pz=2#U_S4117_210709; vaadatud 28.08.2017.

⁴² Ordbok över svenska språket, 26, veerg S 4298–4299; <https://www.saob.se/artikel/?seek=skjuts-h%C3%A4st&pz=1>; vaadatud 28.08.2017.

⁴³ Ordbok över svenska språket, 20, veerud P 1566–1567; https://www.saob.se/artikel/?seek=posth%C3%A4st&pz=1#U_P1433_142346; vaadatud 08.11.2017.

⁴⁴ Ordbok över svenska språket, 26, veerg S 4289; https://www.saob.se/artikel/?seek=skjutsbonde&pz=2#U_S4117_206970; vaadatud 30.08.2017.

⁴⁵ Ordbok över svenska språket, 26, veerud S 4290–4291; https://www.saob.se/artikel/?seek=skjutskarl&pz=2#U_S4117_208993; vaadatud 30.08.2017.